Zalecenia dla badaczy prowadzących badania z grupami wrażliwymi

Celem tego opracowania jest dostarczenie zbioru rekomendacji, które pomogą badaczom w etycznym projektowaniu i przeprowadzaniu badań z udziałem populacji, które z różnych przyczyn mogą być narażone na dodatkowe ryzyko lub wyzwania w procesie badawczym. Fundamentem jest przekonanie, że nauka, dążąc do prawdy i dobra wspólnego, musi jednocześnie chronić prawa, godność i prywatność każdego uczestnika. Prezentowane zalecenia wykraczają poza formalne wymogi, stanowiąc zbiór zasad, które mają pomóc socjologom w podejmowaniu świadomych i odpowiedzialnych decyzji w złożonych, często konfliktowych sytuacjach zawodowych.

1. Podstawowe wartości przewodnie

Każdy etap badania powinien być zgodny z następującymi zasadami:

- Godność i autonomia uczestnika
- Bezpieczeństwo i minimalizacja ryzyka
- Dostępność i włączanie (fizyczne, sensoryczne, językowe, kulturowe)
- Transparentność i partnerstwo
- Szacunek dla różnorodności

2. Kontekstowe rozumienie wrażliwości

Należy odejść od statycznego etykietowania całych grup jako wrażliwych. Wrażliwość jest cechą dynamiczną, zależną od konkretnej sytuacji i kontekstu, a nie stałą właściwością danej populacji. Obowiązkiem badacza jest zidentyfikowanie, co dokładnie czyni daną osobę lub grupę wrażliwą w warunkach konkretnego badania.

Wrażliwość może mieć różne podłoże, co pozwala na jej kategoryzację. Analiza źródeł pozwala na zidentyfikowanie kilku kluczowych wymiarów:

- **wrażliwość instytucjonalną:** Dotyczy osób, które znajdują się pod formalną władzą innych, co może utrudniać swobodny wybór.
- **wrażliwość poznawcza lub komunikacyjna:** Odnosi się do osób, które mają trudności w zrozumieniu informacji i podejmowaniu decyzji o udziale w badaniu.
-

Projekt MIGRAEDU jest finansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej z programu Partnerstwa Strategiczne na podstawie decyzji nr BPN/PST/2023/1/00135/DEC/01

- **wrażliwość społeczno-ekonomiczna:** Obejmuje osoby, których warunki życiowe, takie jak brak dostępu do zasobów, opieki zdrowotnej, edukacji czy doświadczenia bezdomności, mogą prowadzić do zwiększonego ryzyka wykorzystania.
- **wrażliwość fizyczna:** Dotyczy osób w określonym stanie fizjologicznym lub zdrowotnym.

Trzeba być świadomym, że różne formy wrażliwości mogą się na siebie nakładać, co wymaga zintegrowanego podejścia. Ta „diagnoza" tego co sprawia, że dana osoba lub grupa może być szczególnie narażona w konkretnym badaniu, umożliwia badaczowi rozpoznanie potencjalnych ryzyk i barier i dobrze przygotować się do kolejnych etapów badania.

3. Przygotowanie pola badawczego

Przełożenie zdiagnozowanych wrażliwości na praktyczne działania organizacyjne i metodologiczne wymaga:

- współpracy z liderami społeczności i organizacjami,
- wyboru neutralnych, bezpiecznych i dostępnych przestrzeni (architektonicznie, językowo, sensorycznie),
- elastycznego planowania (uwzględnienie zmiennych potrzeb, czasu i możliwości uczestników),
- pilotażu narzędzi, aby sprawdzić zrozumiałość języka i unikać kulturowych nieporozumień.

4. Świadoma zgoda jako proces

Na świadomą zgodę składają się informacja, zrozumienie i dobrowolność.

- Świadoma zgoda nie jest jednorazowym aktem, lecz ciągłym procesem komunikacji, który musi być dostosowany do możliwości uczestnika. Standardowe formularze pisemne są często niewystarczające.
- Należy zapewnić, że udział jest w pełni dobrowolny, bez jakiegokolwiek przymusu czy wprowadzania w błąd co do potencjalnych korzyści.

NAWA
Projekt MIGRAEDU jest finansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej z programu Partnerstwa Strategiczne na podstawie decyzji nr BPN/PST/2023/1/00135/DEC/01

- Komunikacja musi być dostosowana do odbiorcy poprzez użycie prostego języka, tłumaczy, materiałów wizualnych, a w razie potrzeby zgody ustnej lub „zgody stopniowej", polegającej na przekazywaniu informacji w mniejszych częściach.
- W przypadku osób o ograniczonej zdolności do podejmowania decyzji (np. dzieci), konieczne jest uzyskanie zgody od opiekuna prawnego, przy jednoczesnym dążeniu do pozyskania zgody samego uczestnika (tzw. *assent*).

5. Aktywna ochrona i minimalizacja ryzyka

- Badacz ma obowiązek aktywnego minimalizowania ryzyka krzywdy psychologicznej, społecznej, fizycznej i finansowej. Obejmuje to proaktywne planowanie procedur na wypadek nieprzewidzianych, trudnych sytuacji.
- Należy przygotować plan reagowania kryzysowego, np. poprzez wcześniejsze nawiązanie kontaktu z lokalnymi specjalistami (psychologami, pracownikami socjalnymi) i posiadanie listy numerów alarmowych.
- W trakcie badań należy uważnie obserwować uczestników:
  - oznaki emocjonalne (cisza, płacz, niepokój),
  - oznaki fizyczne (zmęczenie, napięcie, trudności w oddychaniu),
  - oznaki behawioralne (chęć opuszczenia spotkania, unikanie tematów),
  - oznaki werbalne („to zbyt trudne, nie chcę o tym mówić").

  W razie potrzeby badanie należy przerwać, zaproponować przerwę lub wsparcie specjalistyczne.
- Uczestnicy muszą być poinformowani o prawie do wycofania się z badania w dowolnym momencie bez konsekwencji.
- Kluczowa jest ochrona poufności poprzez anonimizację danych. Należy jednak jasno poinformować o granicach poufności, takich jak prawny obowiązek zgłoszenia informacji o zagrożeniu życia lub zdrowia dziecka.

6. Refleksyjność, odpowiedzialność i współpraca

- Badacz musi nieustannie podejmować refleksję nad dynamiką władzy w relacji z osobą badaną, dążąc do partnerstwa i uznania uczestnika za „eksperta" w zakresie swojego życia.

NAWA
Projekt MIGRAEDU jest finansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej z programu Partnerstwa Strategiczne na podstawie decyzji nr BPN/PST/2023/1/00135/DEC/01

- Fundamentalne znaczenie ma budowanie zaufania poprzez angażowanie członków badanej społeczności na wszystkich etapach projektu – od planowania po interpretację wyników.
- Badacz musi działać w granicach swoich kompetencji, kierować się profesjonalnymi kodeksami etyki i być gotowym na konsultacje z komisjami etycznymi (IRB) w przypadku dylematów.
- Po zakończeniu zbierania danych należy zapewnić uczestnikom odpowiedni *debriefing*, a także zadbać o wsparcie dla samego badacza, zwłaszcza po przeprowadzeniu trudnych rozmów.

Projekt MIGRAEDU jest finansowany przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej z programu Partnerstwa Strategiczne na podstawie decyzji nr BPN/PST/2023/1/00135/DEC/01